

A TISZAI KULTÚRA DÍSZÍTŐMŰVÉSzetÉHEZ

BANNER JÁNOS

Leletstatisztikát — tudtommal — eddig senki sem csinált őskori telepátáson, legfeljebb a feldolgozás után következő leltározás alkalmával. — Bajos is lett volna, de nem is lett volna sok értelme, hiszen egyetlen, bármilyen nagyságú edénynek sem volt szabálya arra, hány darabra lehet vagy éppen szabad törnie. Nem függött ez sem az edény nagyságától, sem durva vagy egészen finom, gondos kidolgozásától. Igen sokszor a kisméretűek sokkal több darabra törtek szét, mint a nagyok, de az ellenkezője sem meglepetés. A tűzhelyekbe tapasztott, szándékosan még jobban összetört — nem is mindig egy edényhez tartozó — darabok sem számuk miatt, hanem felhasználásuk révén beszélnek és sokat mondanak. Ha a töredékek számából bárki bármilyen következtetést kívánna levonni, számítania kell arra, hogy igen sok a hibaforrás.

Meg lehet számolni a darabokat, de a számok csak számok maradnak, és a telep életének megnyilvánulásaira — esetleg lakottságára — a tűzhelyen kívül legfeljebb azok a darabok vetnek fényt, amelyeket másodlagosan, már töredékként más célra is felhasználtak. — Sajnos, ezeket csak kivételesen, egy-két leírásban vettük figyelembe. Olyan feldolgozásuk, mint amelyet Kiss Lajos: *A tárgyak élete* c. dolgozatában (Ethn.-Népelet 1940., Vásárhelyi Hétköznapiak, Budapest, 1958. 83—91. 1.) a máig is más-más formában és célra használt tárgyakról mintaszerűen összeállított, — tudtommal — ma is hiányzik régészeti irodalmunkból, pedig nem csak a keramiában, de a kőeszközök, agancstárgyak stb. közt is nagy számban találhatnánk rá példát.

Ha most mindezek ellenére e közlemény keretében számokat is fogok írni, annak egészen más oka van, nem statisztikai, és nem is szándékozom abból következtetéseket levonni. Nem is akarom ezzel a szellemi és anyagi kultúra megmaradt emlékeinek arányát általános érvénnyel bizonyítani, holott az előbbi még messzebbmenő következtetéseket megengedne. (L. Szegedi Városi Múzeum Kiadványai, 1943. II. 3, 3—8. 1.)

Köztudott, hogy a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum régészeti osztályát annak az ásatásnak leletekben és megfigyelésekben gazdag eredménye hozta létre — ezelőtt éppen negyven esztendővel —, amelyet a szegedi egyetem régészeti intézete végzett a kopáncsi határrészben levő Kökénydombon, a város költségén, a már 1905 óta meglévő néprajzi múzeum mellett felállítandó régészeti osztály számára, a legteljesebb illegalitásban. Eleinte, évről-évre be lett ugyan jelentve az ásatás a KOF-nek mindaddig, amíg a negyedik nyáron, két héttel az ásatás után — éppen 70 ládányi leletanyagot: részben ép vagy kiegészíthető edényeket, megszámlálhatatlan mennyiségű cseréptöredéket és egyéb, a telepen előkerült tárgyat fuvarozott Szegedre két stráfszekér — a KOF érdemes és közbecsülésben álló előadója, akihez régi barátság szálai fűztek, sürgős jelentést kért a talált leletek számáról.

Arról is érdeklődött, hogy a leleteket melyik múzeumban fogja elhelyezni az intézet. Az előbbi kérdés néprajzi kérdésnél egészen természetes lett volna, de telep-átásnál elképzelhetetlen a teljes feldolgozásig. A legjobb akarat mellett sem lehetett válaszolni rá — hiszen a darabocskákat senki se számolta meg. A másodikra pedig azért nem, mert a hódmezővásárhelyi múzeum még nevében is mint néprajzi gyűjtemény volt nyilvántartva, bár a Magyar Minerva V. kötete csak Városi Múzeum címen ír róla (1915, 258—269. l.) A Néprajzi Múzeum kifüggesztett email-táblája a felszabadulás után cserélt csak helyet ideiglenesen más épületen.

Az egyetemi tanszéknek joga volt ugyan ásatni, de a talált anyagot a legközelebbi állami felügyelet alatt álló múzeumban — Szegeden — kellett volna elhelyezni. A város azonban a maga pénzéért magának akart régészeti osztályt alapítani, ami egészen természetesnek is látszhatott.

Vállaltam hát a kockázatot és 15 éven át titokban gyűjtöttem — hiteles ásatásokon kiképzett tanítványaimmal (Bálint Alajos, Foltiny István, Korek József, Párducz Mihály, Tóth Gábor, Zalotay Elemér stb.) közös munkában — azt a tudományos szempontból jelentős anyagot, amelyet a hódmezővásárhelyi föld adott a magyar régészetnek, (MFMÉ 1957, 133—147. l.) és amelyből a felszabadulás után az első modern vidéki múzeumi kiállítást nyithatta meg a kultuszminiszter 1949-ben.

Az első kérdésre csak azt felelhettem, hogy a feldolgozás után jelenteni fogom, de nem jelentettem, mert arról, hogy minden a hódmezővásárhelyi múzeumba került, nem írhattam. Nem akartam a további kutatási lehetőségek útját örökre elvágni. Semmit sem jelentettem tehát, de nem is kértem többé ásatási engedélyt. A munka az egyre erősödő fiatalok bevonásával így zavartalanul tovább folytatható.

Most, negyven esztendő után úgy érzem — bár a múzeumi törvény ellenére, de — helyesen cselekedtem. Ezt kívánta az egyetemi régészeti intézet és az Alföld tudományos kutatásának érdeke. Ezt ma mindenki elismeri, aki 15 év munkájának eredményeit elfogulatlanul értékeli. De — a változott viszonyok mellett — ezt az utat ma ne kövesse senki.

A Kőkénydombon ötször ásatott az intézet. Minden ásatásról részletes közlés jelent meg hazai és külföldi folyóiratokban egyaránt. A szegedi Dolgozatok, a múzeum Kiadványai, a Folia Archeologica, az Annales Musei Nationalis, az Archaeologia Hungarica, az Archaeológiai Értesítő, a Délvidéki Szemle, az Ipek, az Altschlesien, a berlini Prähistorische Zeitschrift, és a Germani közölte részben az egész ásatás menetét, részben az egyes megfigyelésekről vagy tárgyakról szóló kisebb-nagyobb tanulmányokat. Külön is meg kell említenem: A hódmezővásárhelyi múzeum régészeti osztályának első öt éve (1934), Hódmezővásárhely története a bronzkor kialakulásáig (1940), Das Tisza-Maros-Körös-Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit (1942) c. kiadványokat, amelyek a Kőkénydomb jelentőségét nemcsak a múzeum munkájában, de mind a város őstörténetében, mind egy nagyobb földrajzi egység területén bemutatták. Szemléltették eredményeinket, de megmutatták tévedéseinket is.

Hosszú volna felsorolni azokat az itthon és a külföldön megjelent közleményeket, amelyekben a fentiekről igen gyakran esik szó, de megállapításainkkal ellenkező vélemények is találhatók. Legyen elég itt csak a fontosabbakat említeni. (Fol. Arch. 1955, 23—44; AÉ 1956, 183—185; Uo. 1957, 207—211; Acta Arch. Hung. 1958, 95—114; Uo. 1959, 7—38; AÉ 1960, 188—194; MFMÉ 1963, 3—18; 21—46; Uo. 1964—65. I. 19—45; Uo. 1966, 49—52; Rég. Dolg. 1962, 68—69. stb.)

Mindezek ismerete nélkül ma már senki sem alkothat tiszta képet erről az egyik, máig is legfontosabb lelőhelyről, kőkori telepről.

Egy munka maradt csak ismeretlen: az az öt elemző táblán kívül készült 61 gon-

dos rajz, amelyet Boros Ilona művésznő, az egyetemi régészeti intézet laboratóriumának egykori vezetője, közvetlenül a háború vége előtt fejezett be, kényszerűségből.

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvében (1968. 315—323. l.) megjelentek — munkásságáról is érdeme szerint emlékezve — azok a rajzok, amelyek a sok elemből alkotott geometriai mintákat — egyszerű vagy összetett — alakjaira vezette vissza és összetételükkel együtt 254 ábrán bemutatta. Az edényeken levő bekarcolt minták kiterítve ábrázolva mutatják be a tiszai kultúra fazekasa művészi hagyatékának rajzati. Kisplasztikai alkotásairól, köztük a két „Venus”-ről már a megtalálás évében megjelentek Boros Ilona rajzai (Délvidéki Szemle, 1942, 458—463 l.).

Mindez csak megmaradt része a nagy lelkiismeretességgel, pontossággal végzett munkának. 24 rajz elpusztult. De elpusztult az anyag egy része is úgy, hogy ma már nem minden rajzot lehet azonosítani, sőt eddig közöletlen anyag is van a táblákon.

Ennek a visszaemlékezés-szerű közlésnek egyetlen célja, hogy a már közölt elemző rajzokon túlmenően, a megmaradt 13 tábla* anyagáról tájékoztasson. Az eredeti rajzok a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum Adattárában vannak.

A kőkénydombi öt ásatáson 178 ép vagy kiegészíthető edény került elő. Ebből 44 volt a tiszai kultúra jellegzetes és nagyon változatos mintáival díszítve. Valamennyinek megvolt a kiterített rajza. Hozzájárul ehhez az említett publikációk 17 képes tábláján is bemutatott 394 töredéken kívül a nem közölt, de leltározott sok száz töredék.

Az ugyanebbe a kultúrába tartozó kopáncsi Kiss-tanyai anyagban 49 ép vagy kiegészíthető edény volt. Ezek közül 8 volt díszített. Egynek a rajza elveszett. Itt is sok a leltározott díszített töredék, de csak egy táblán volt közölve egy-két darab.

A bemutatott és csak leltározott töredékek sokszor segítették a rajzolókat a nem egyszer erősen kopott minták kiegészítésében. Különösen a Kiss-tanyai anyag porózus agyagánál volt erre szükség.

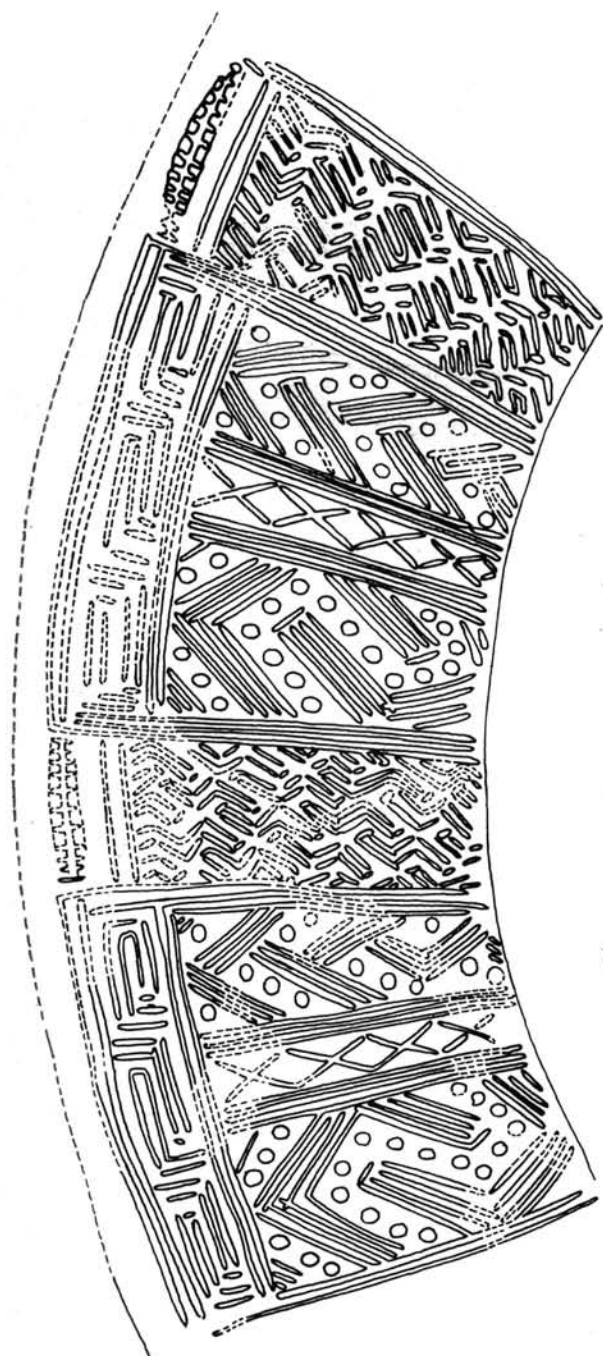
A rajzok további készítését abba kellett hagyni, pedig az volt a meggyőződésünk, hogy — mint a nyomtatásban is megjelent 17 tábla is mutatja: még a bemutatottnál is változatosabb volt a mintakészlet; vagy talán helyesebb azt írni: több változatot alkotott — az ügyeskező, a karcoló csontot biztosan kezelő „iparművész”.

Van olyan táblánk, (Dolg. 6/1930) XXVIII), amely kezdetlegesebb vagy már fáradtabb készségű rajzolókról — talán hanyatló művészetéről — tanúskodik.

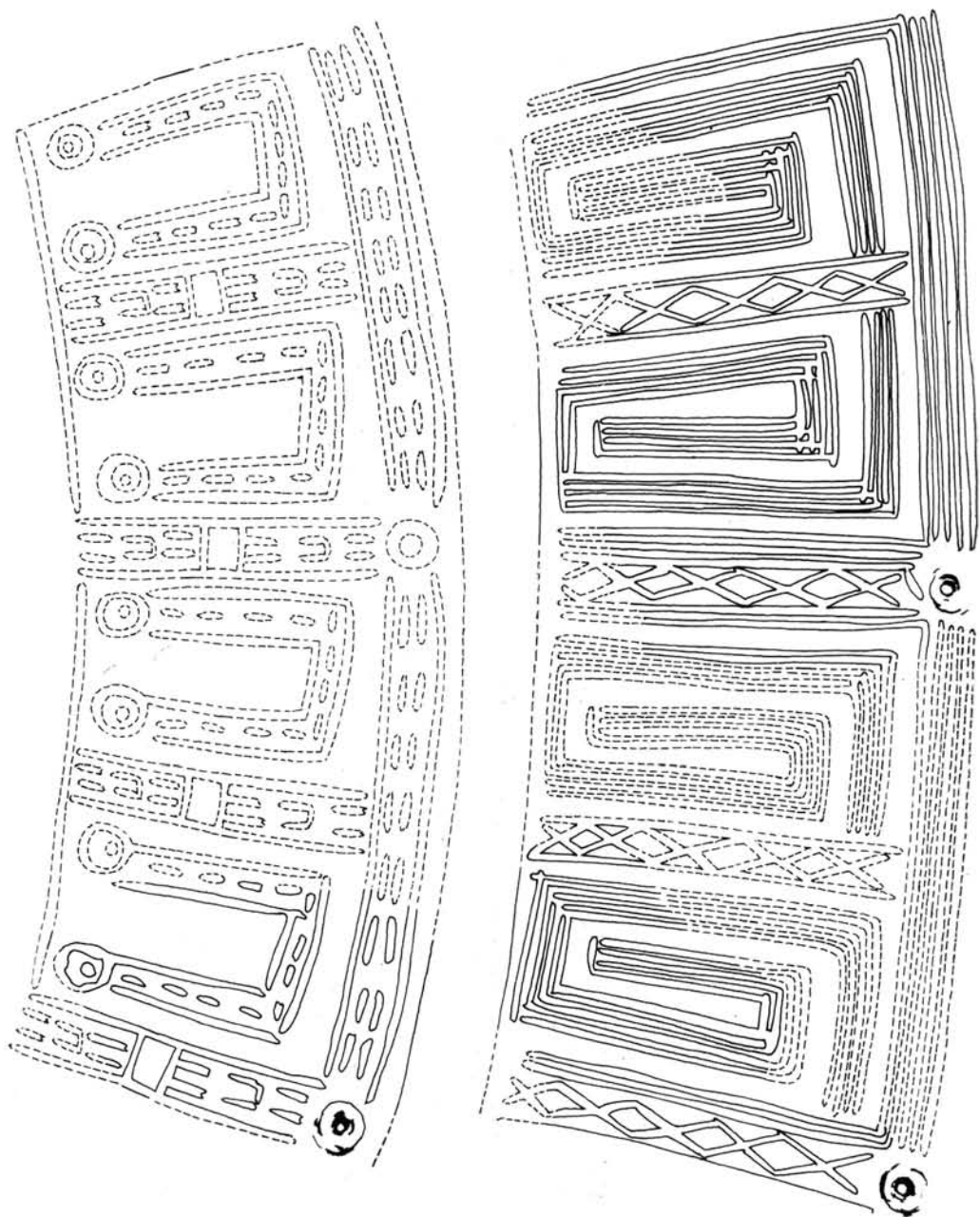
A gazdag edénykészletben nagyon különböző nagyságú és alakú edények vannak, mutatva, hogy egyetlen telepnek is eléggé szerteágazó igénye volt. A változatos formákról csak annyit, hogy a bemutatott rajzok túlnyomórészt ún. serleg (pohár, virágserép) alakú edényekről valók, de vannak laposfenekű gömbös, öblösebb nyakas és csőtalpas darabok is. A formakészlet megismerésére az érdeklődőket az eredeti közlésekre utalom. (Dolg. 6/1930) 49—106. Uo. 9—10/1933—34) 30—36; Fol. Arch. 5(1945) 8—17; Arch. Ért. 76(1949) 9—23; Uo. 78(1951) 27—34; a Venusra vonatkozóan Délvidéki Szemle i. h.; Germania 37(1959) 14—35; az oltárral kapcsolatban a Szeged Városi Múzeum Kiadványai 1943. II. 3. 3—8.)

Úgy gondolom, hogy Boros Ilona hiányosan megmaradt régészeti rajzainak közlésével nemcsak példás munkásságának állítok emléket, de a tiszai kultúra embereinek gazdag művészeti hagyatékához is jól használható adalékkal szolgálók.

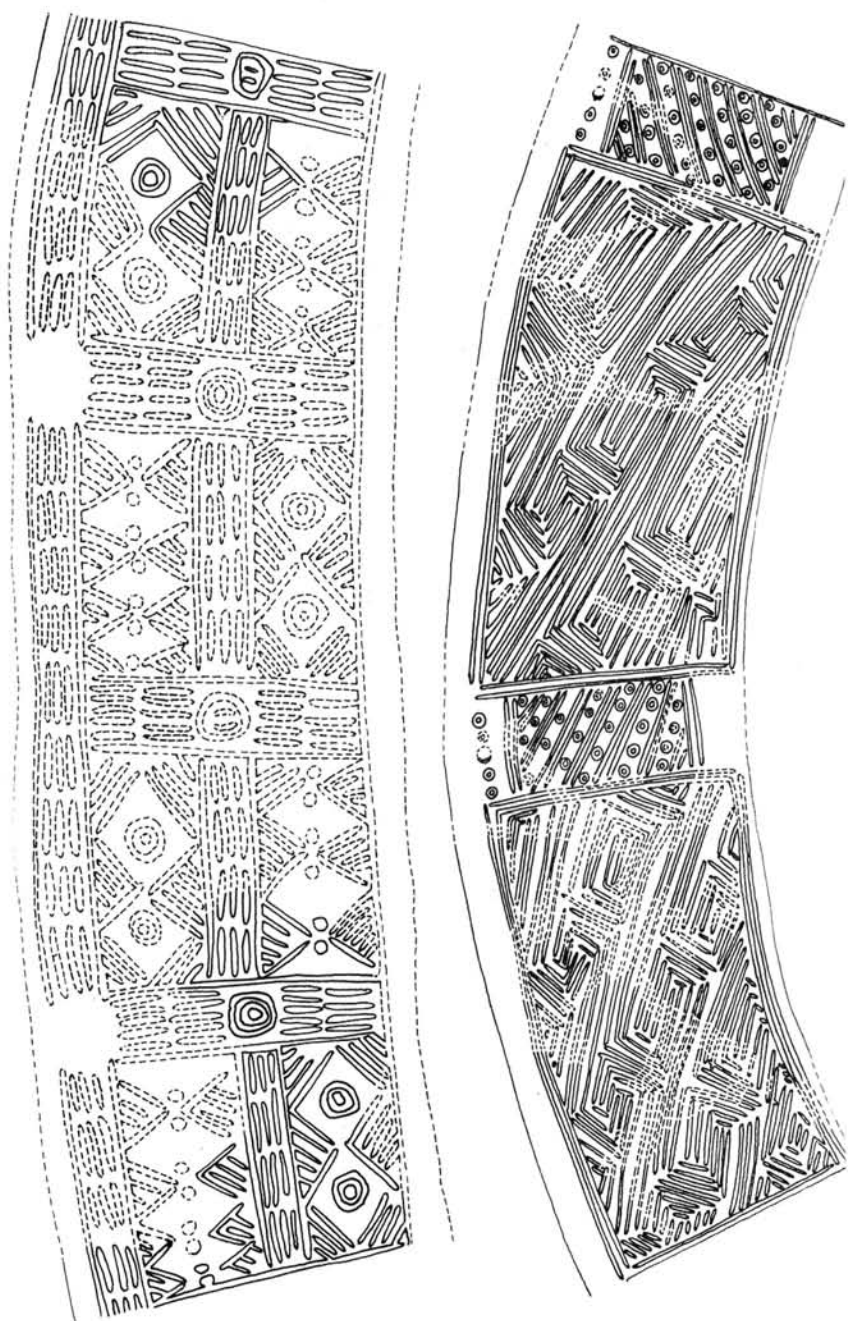
* Bár csak néhány esetben fért el Évkönyvünk tükrében egy teljes táblányi rajz, a táblák eredeti számozását és a sorrendiséget tiszteletben tartottuk. (Szerk.)

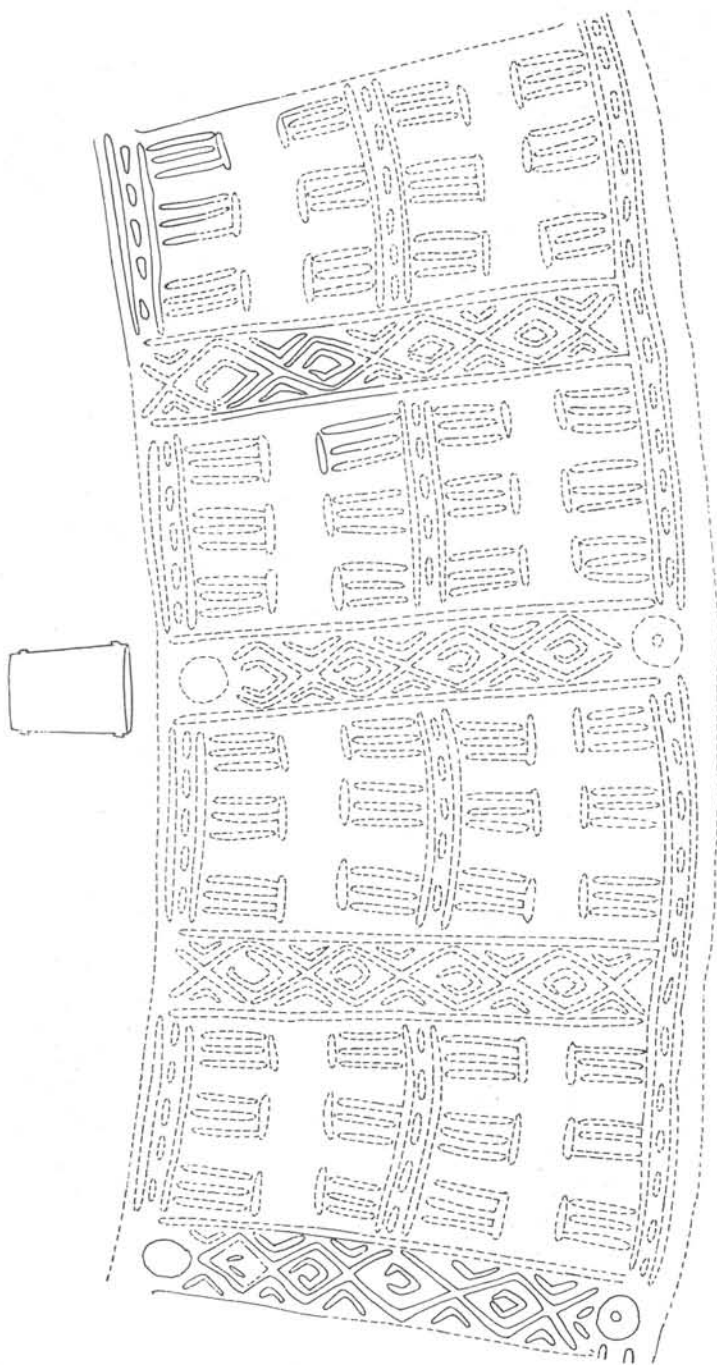
I. tábla 1. D. 9—10. VIII. 8—39. I.

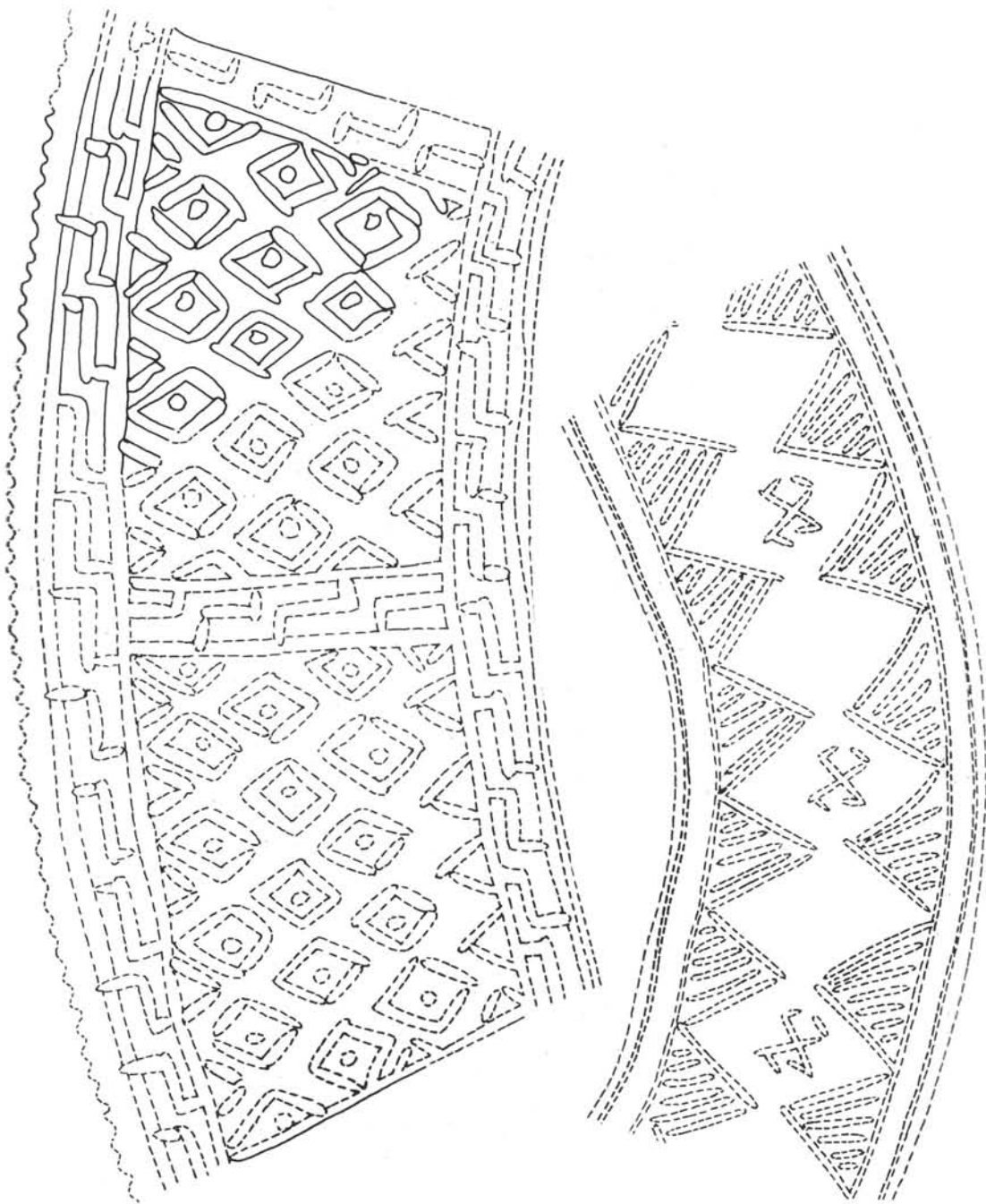
1. tábla 2. AÉ. 76. II. 7.—14. l. 3. D 6. XXX. 1—104. l.

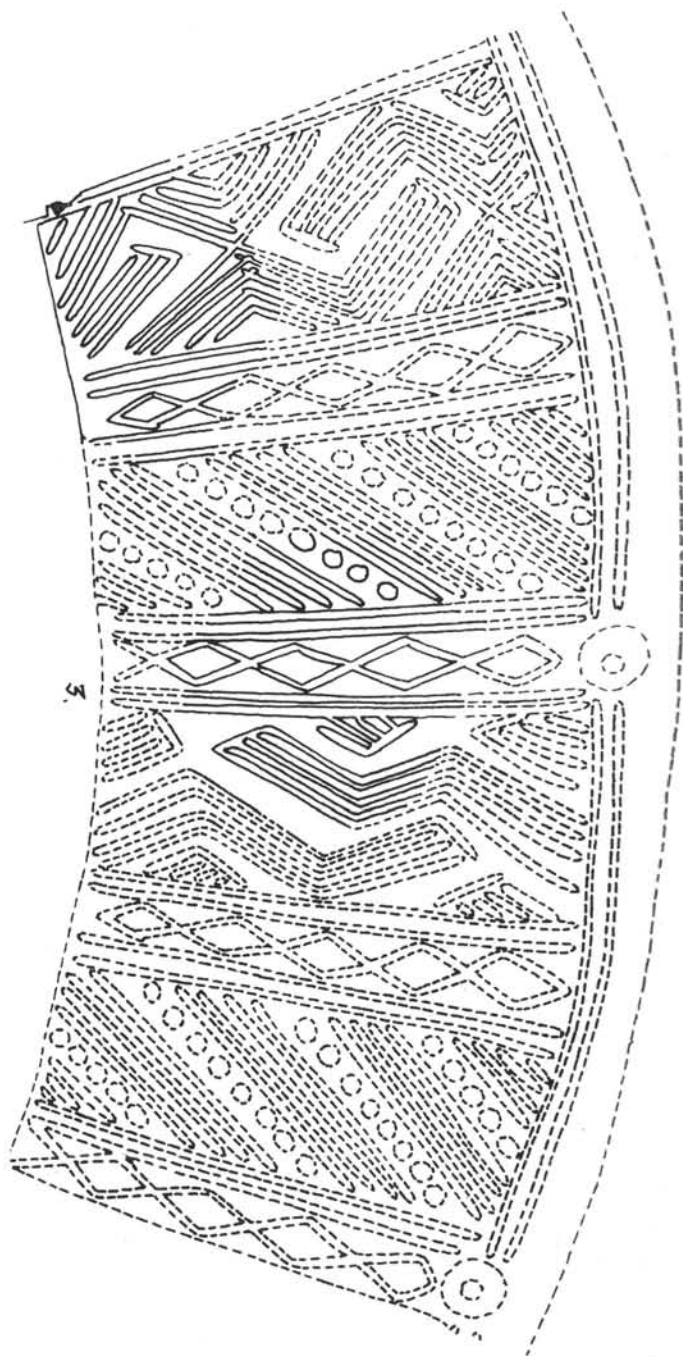
II. tábla 1. D 6. XX. 13—44. l. 2.D. 9—10. VIII. 5.—39. l.

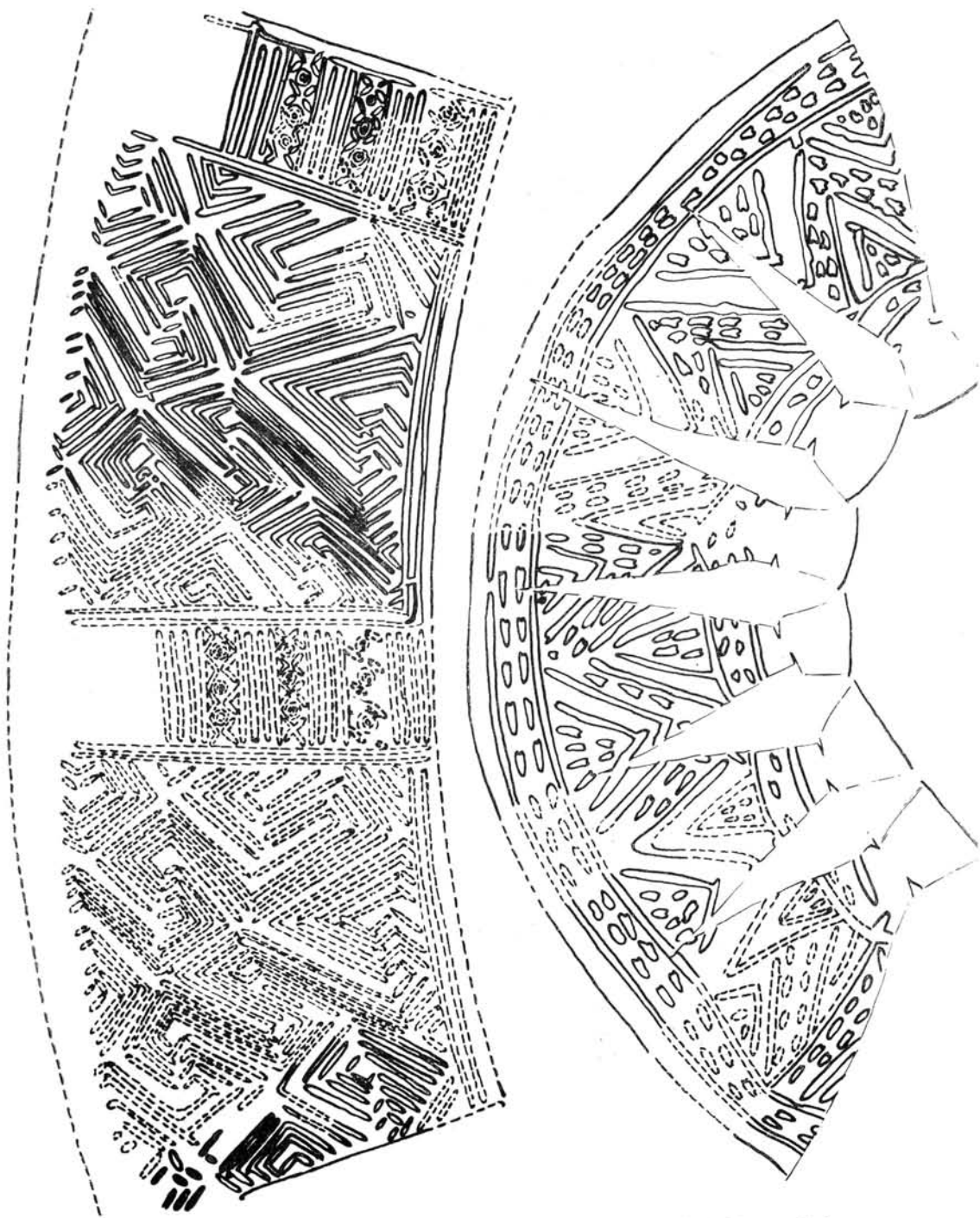
III. tábla 1. Két összeillő töredék elképzelt kiegészítése (közöletlen).

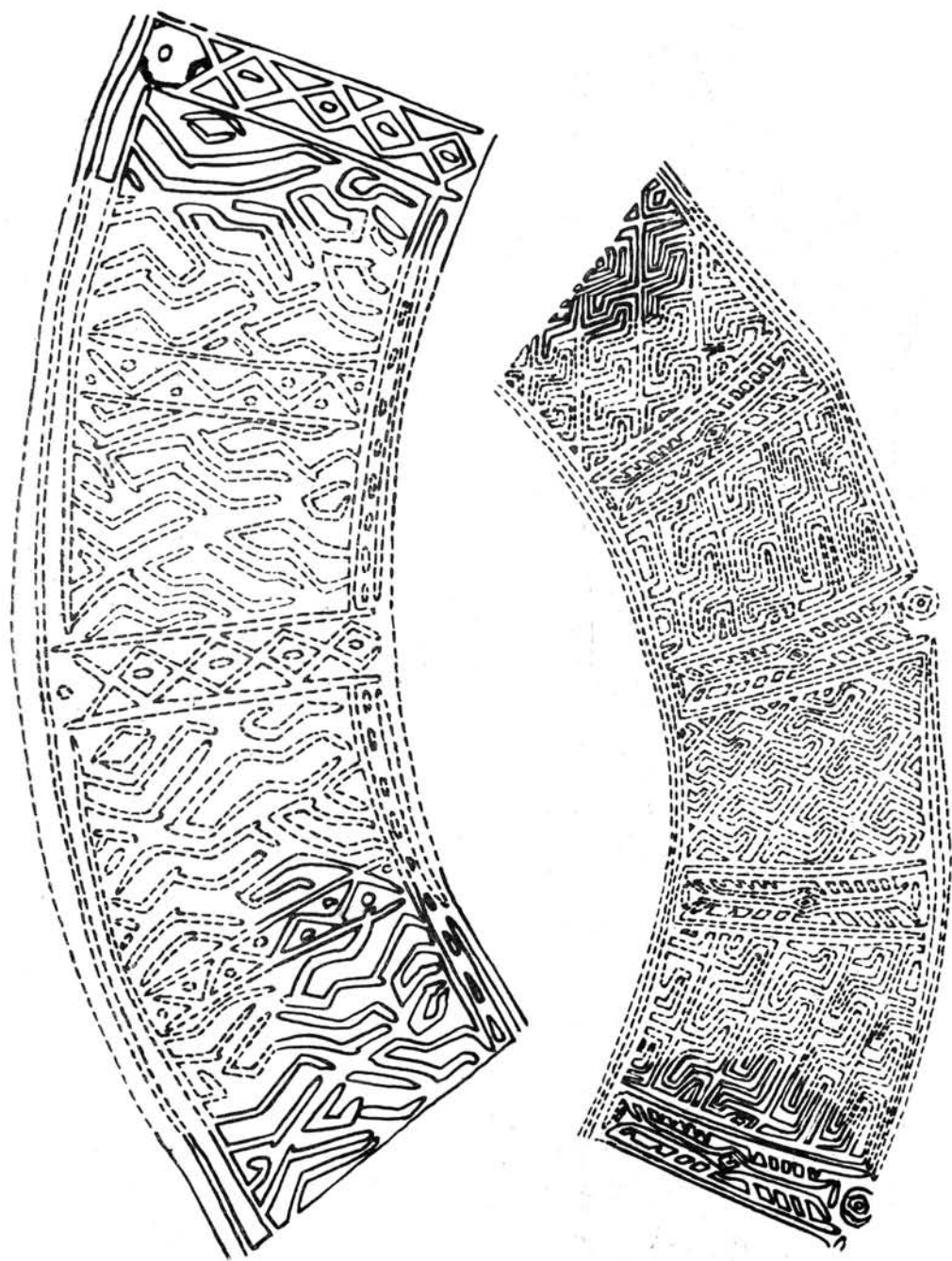
IV. tábla 1. Rekonstruálható mező és szegély elképzelt kiegészítése (közöletlen).
2. Összeillő töredék elképzelt kiegészítése (közöletlen).

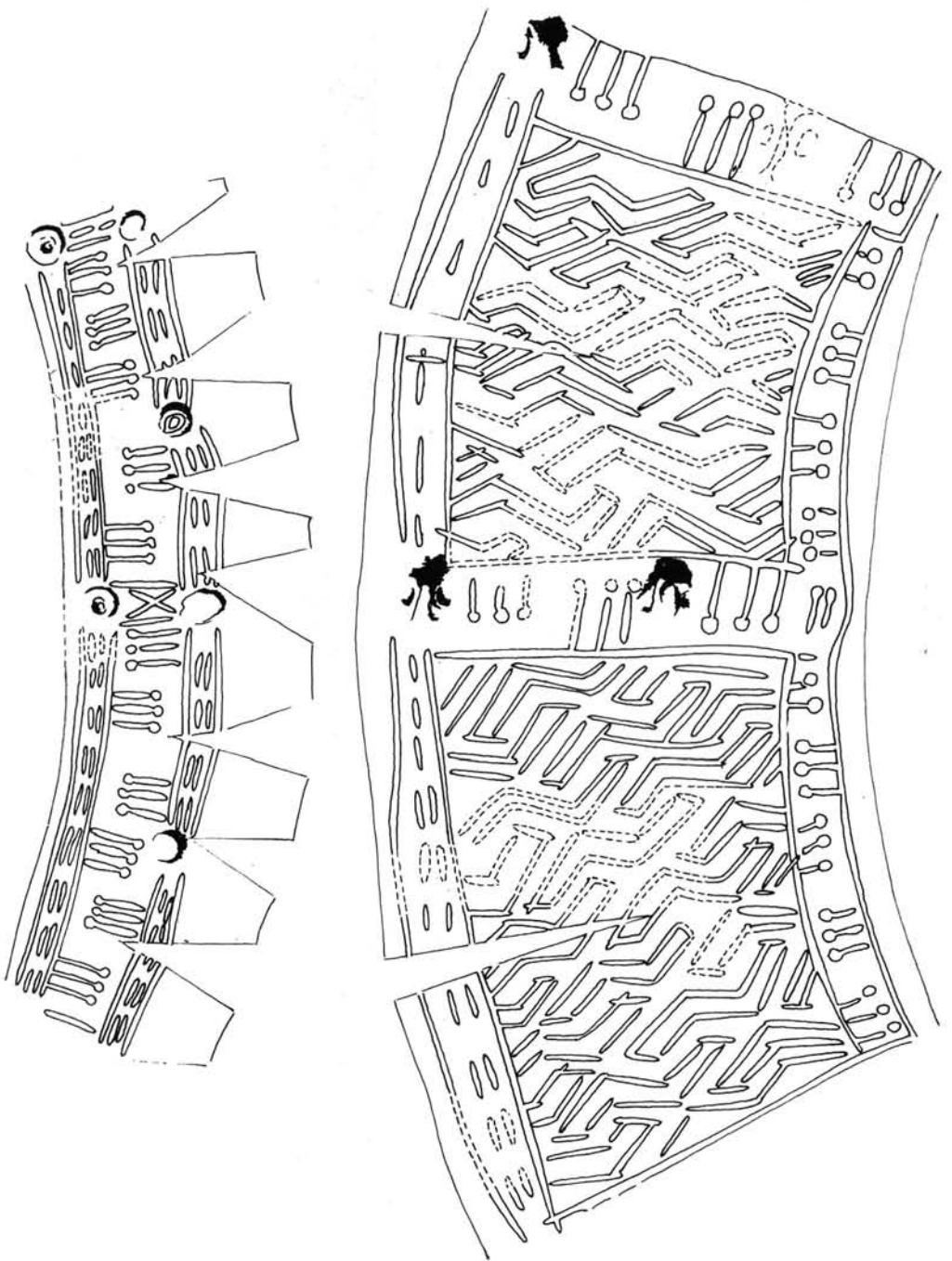
IV. tábla 3. A Kiss-tanyai minták és töredékek alapján készült kiegészítés (közöletlen).

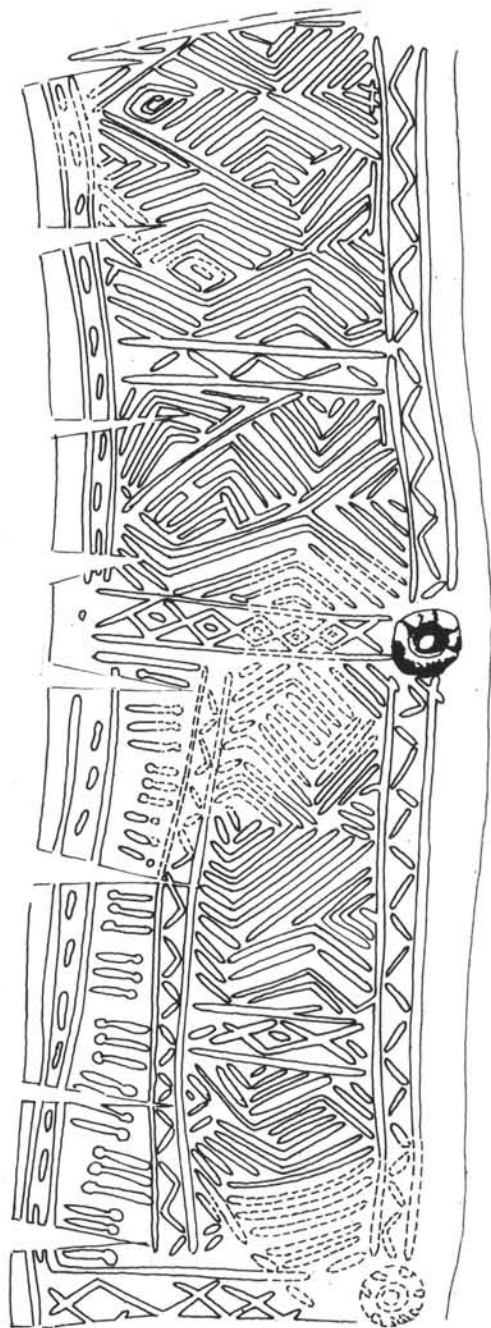
V. tábla 1. D. 9—10. VIII. 1—39. 1. 2. FA. 5. VIII. 14. és 4. kép. — 11. 1.

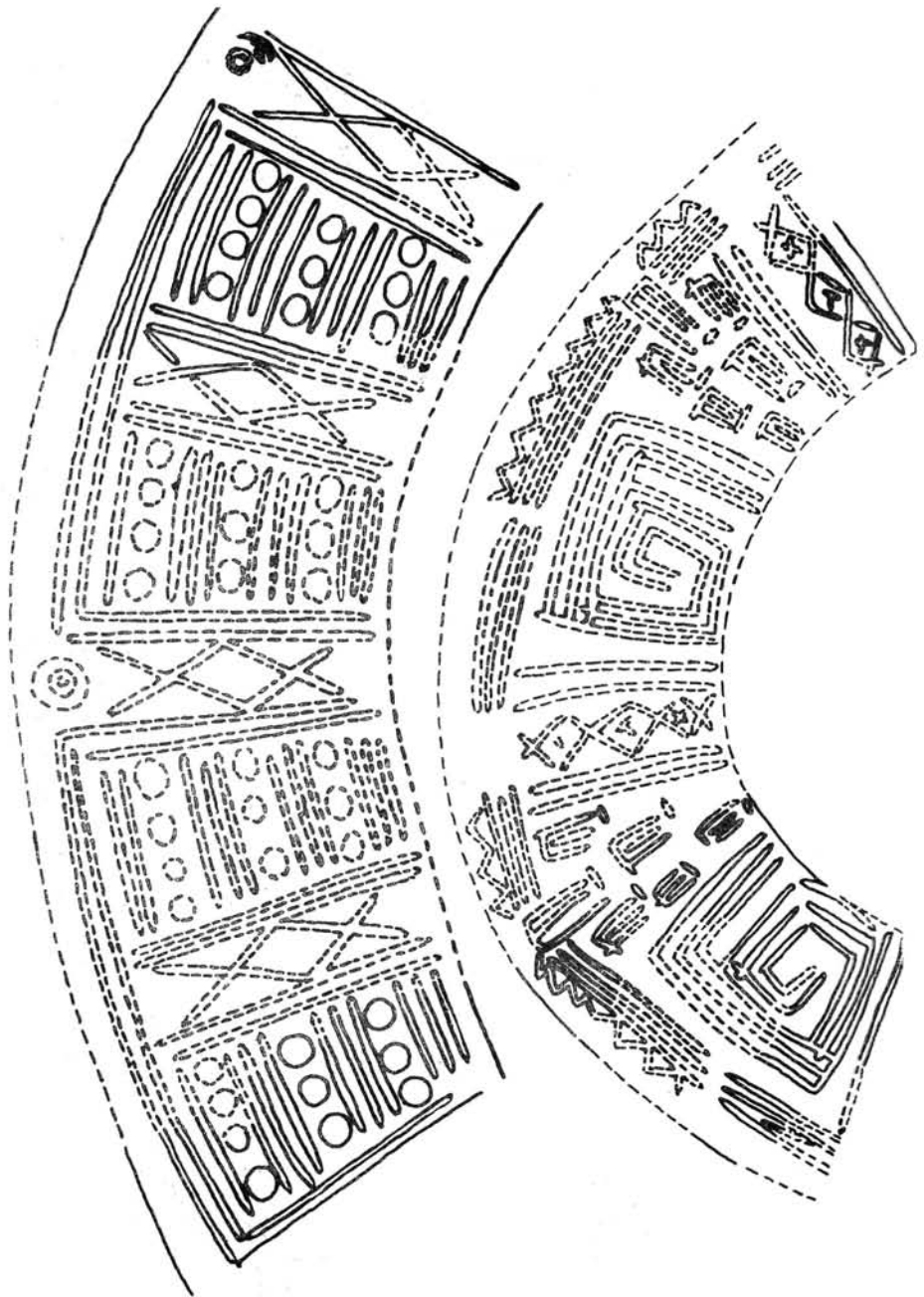
V. tábla 3. AÉ. 76. I. 4—11. I. 4. D. 6. XXV. 8. (conf.)

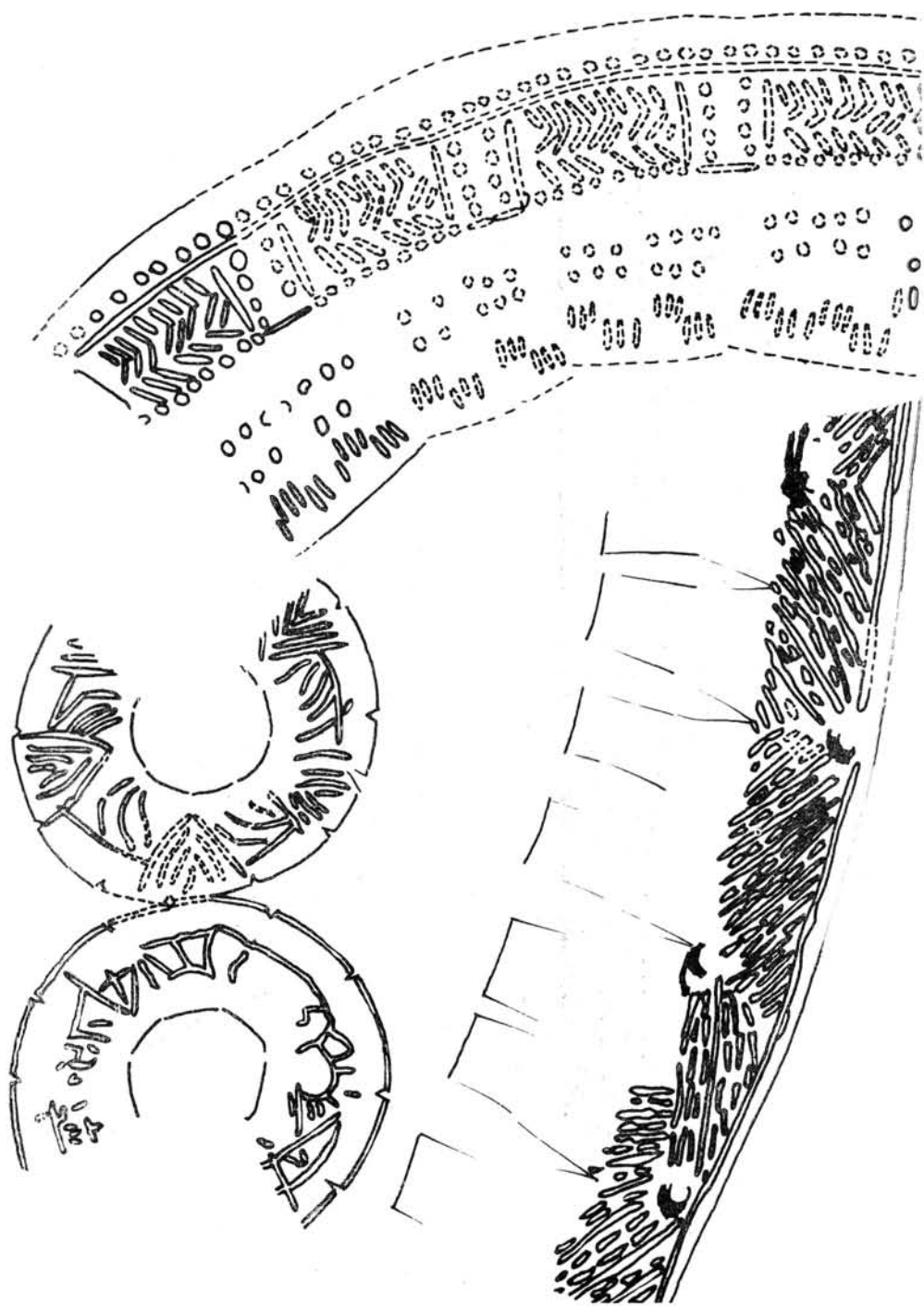
VI. tábla 1. D. 6. XXX. 6. — 97—98. l. 2. AÉ. 76. IV. 1—16. l.

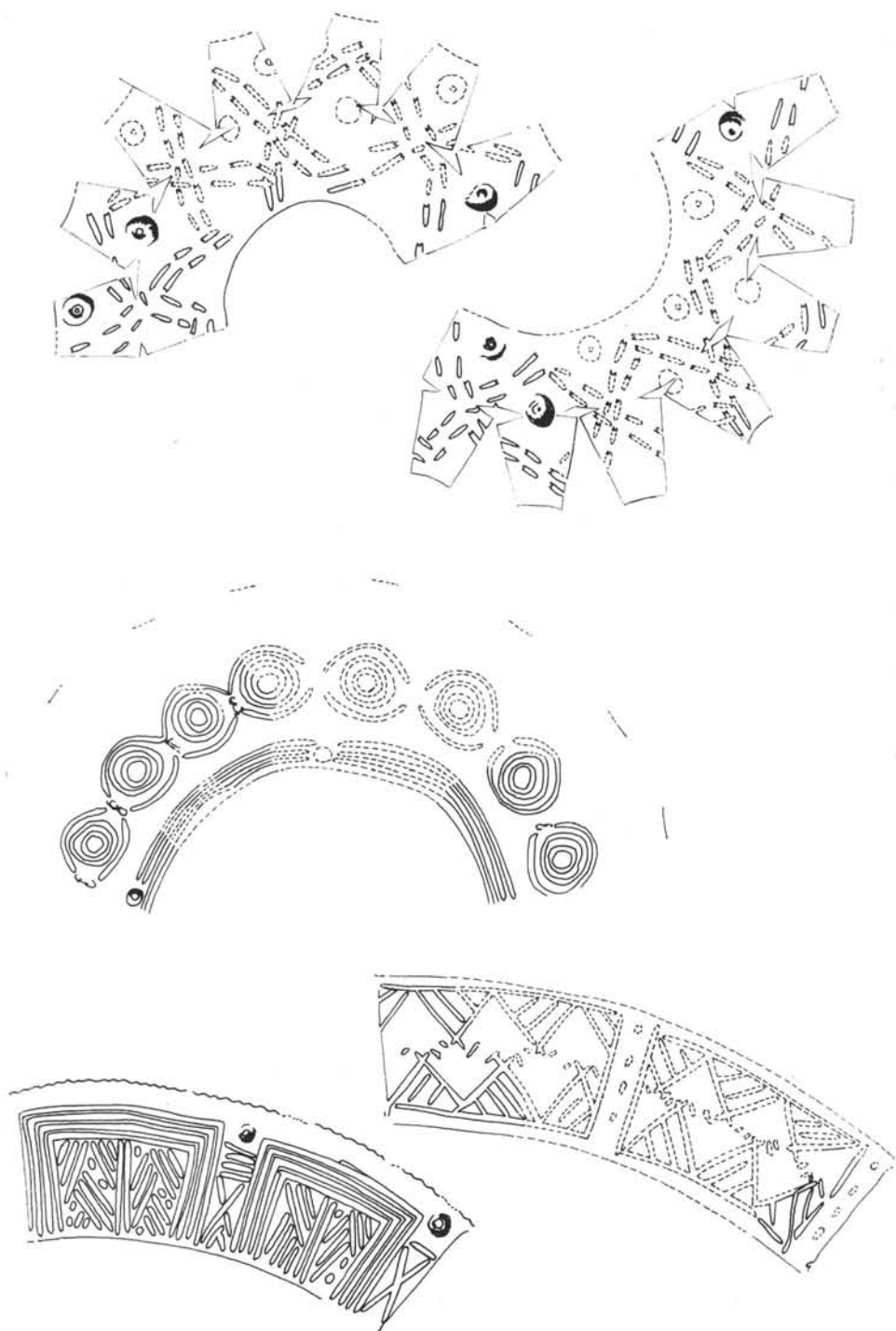
VI. tábla 3. AÉ. 76. IV. 3—16. I.

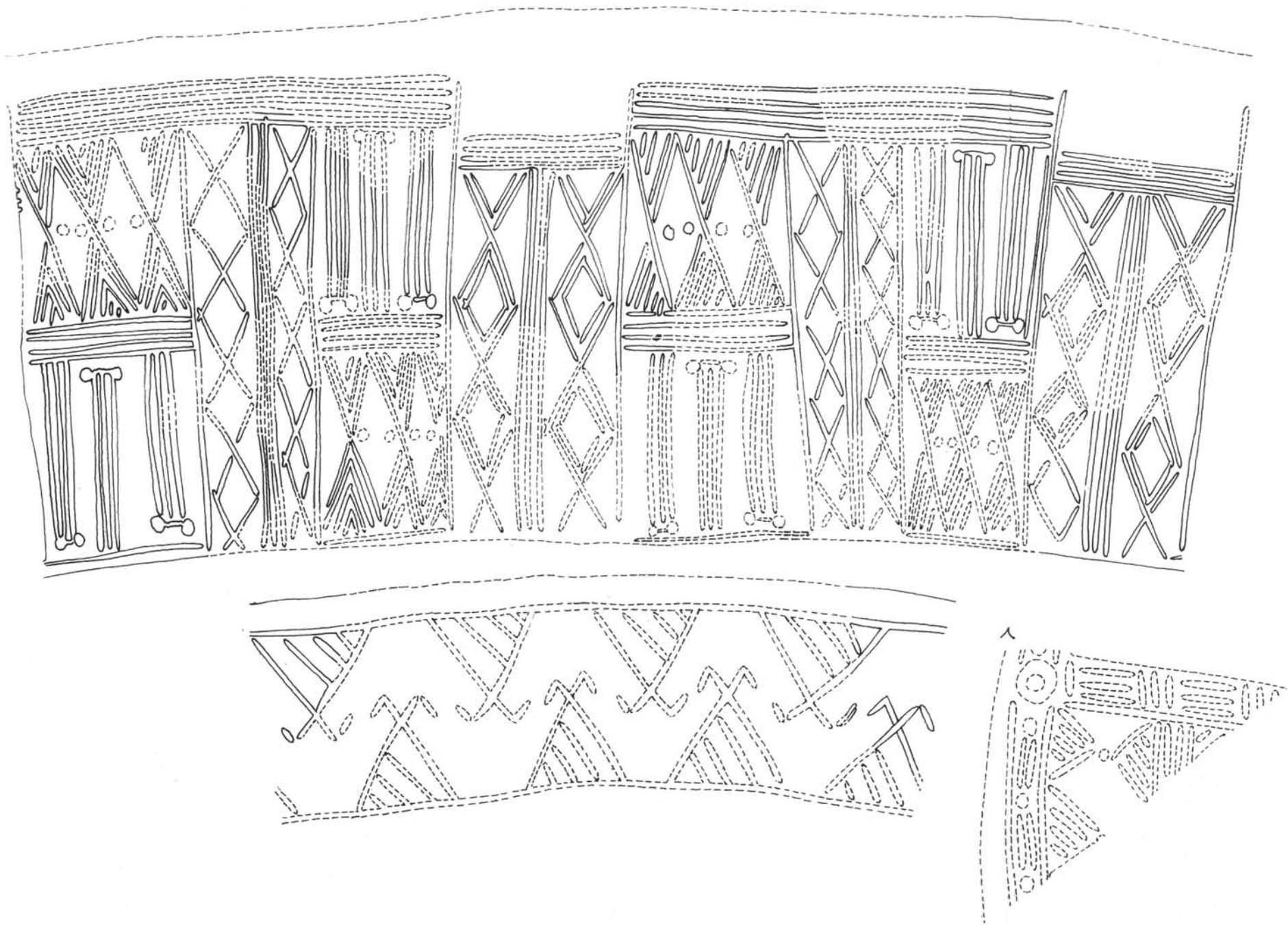
VII. tábla 1. D. 9—10. VIII. 2—39. 1. 2. D. 9—10. VIII. 4—39. 1.

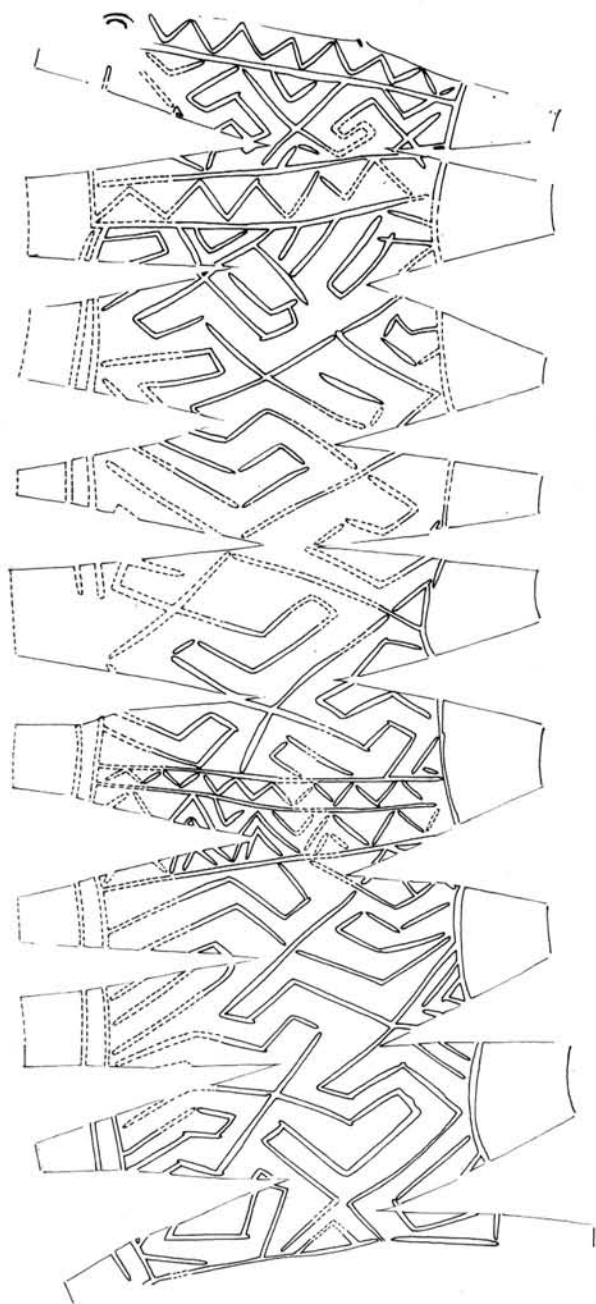
VII. tábla 3. D. 9—10. VIII. 3—39. I. 4. AÉ. 76. XIV. 23. — 29—30. I.
5. D. 6. XX. 4. — 96—97. I.

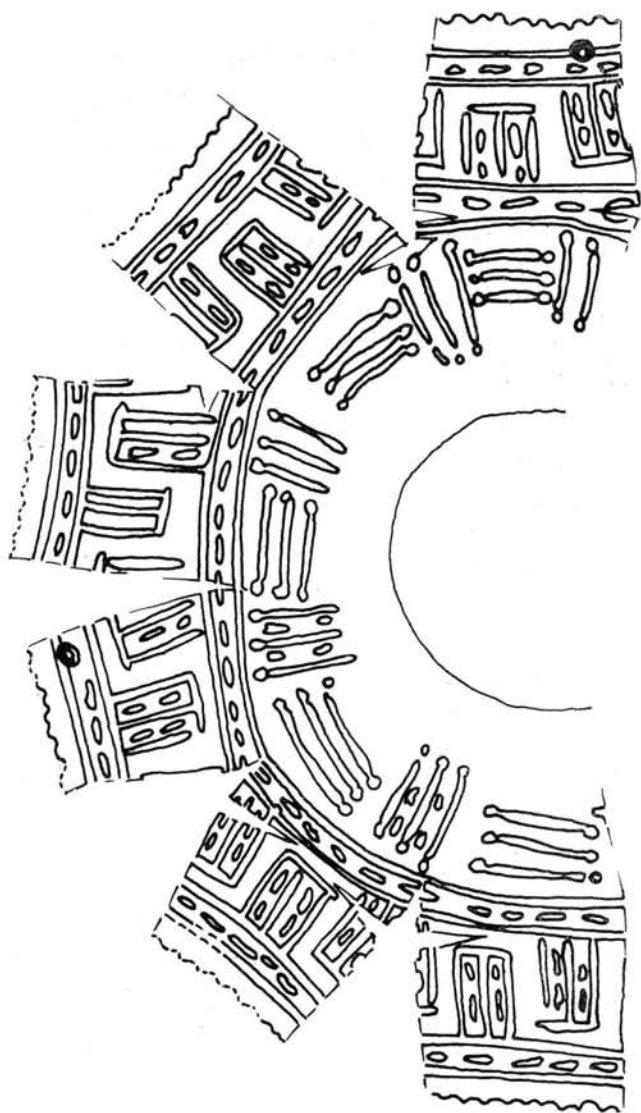
VIII. tábla 1. AÉ. 76. XIII. 5. (conf.) — *Ua. fordítva.* 2. Közöletlen. 3. D. 6. XXX. 5—80. 1.
4. FA. 5. IX. 8. (conf.)

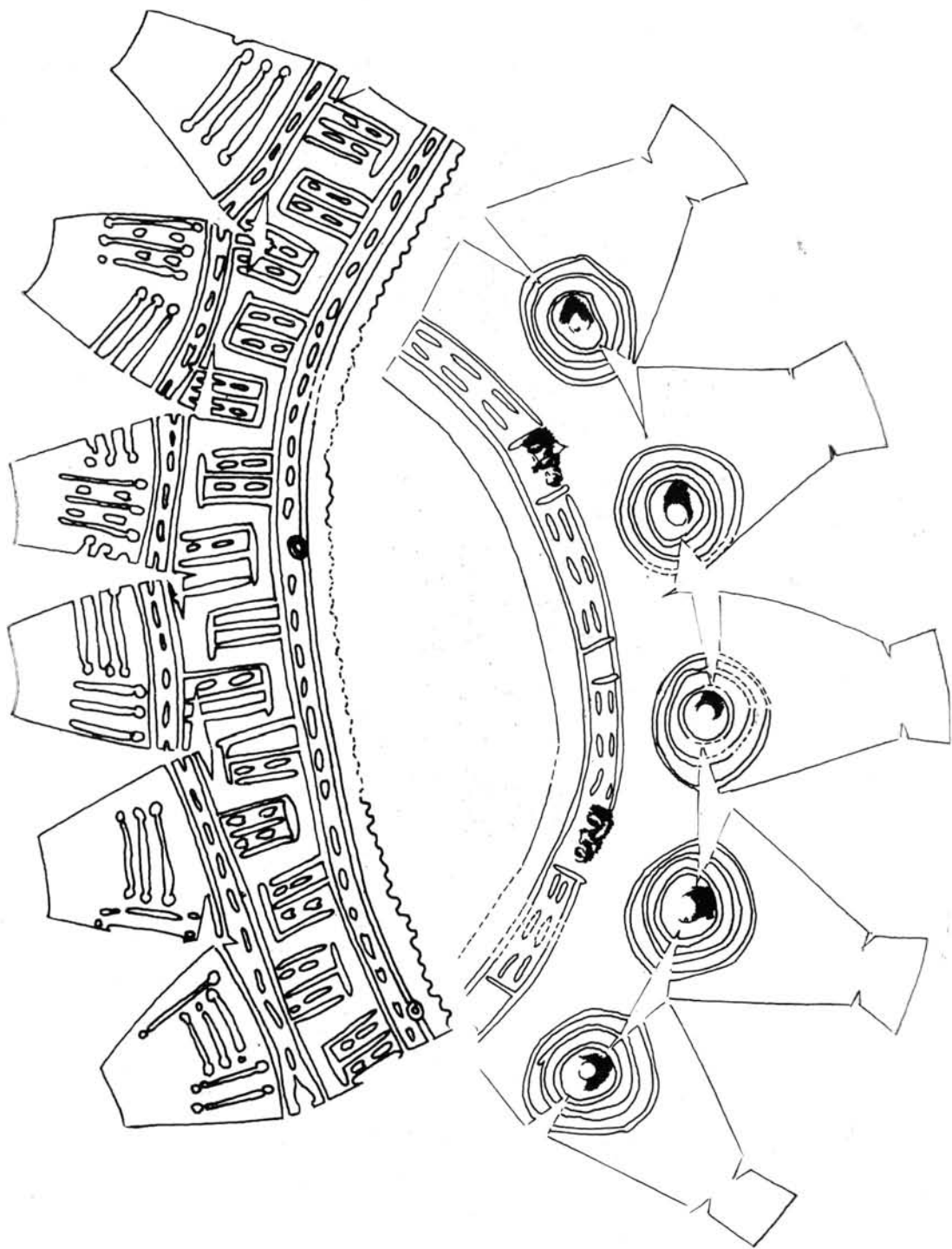
IX. tábla 1.D. 6. XX. 14. és XXII. 23—27. — 94. 1. 2. AÉ. 76. XII. 10. (conf.)

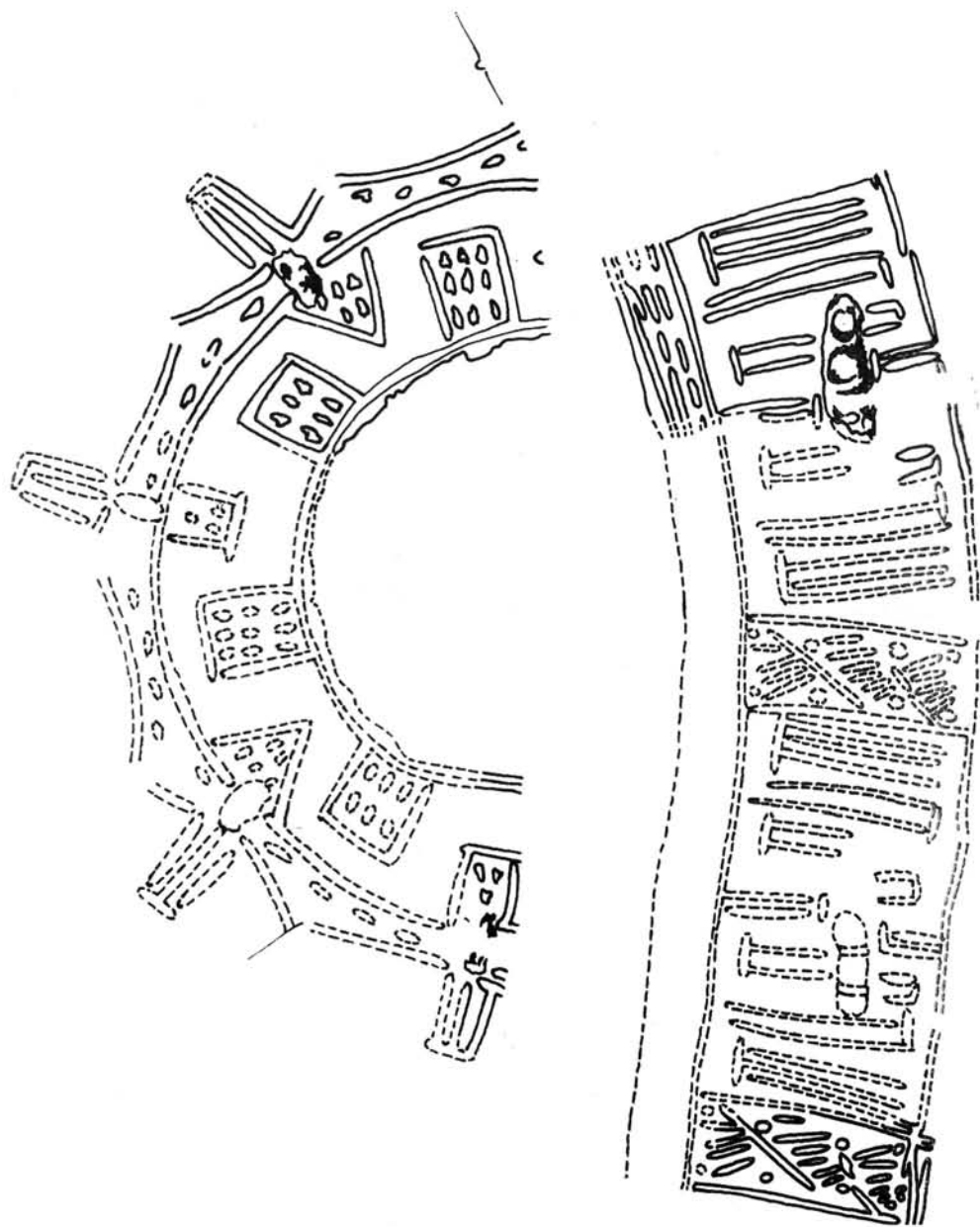
X. tábla 1. AÉ. 76. III. 9.—13. l.

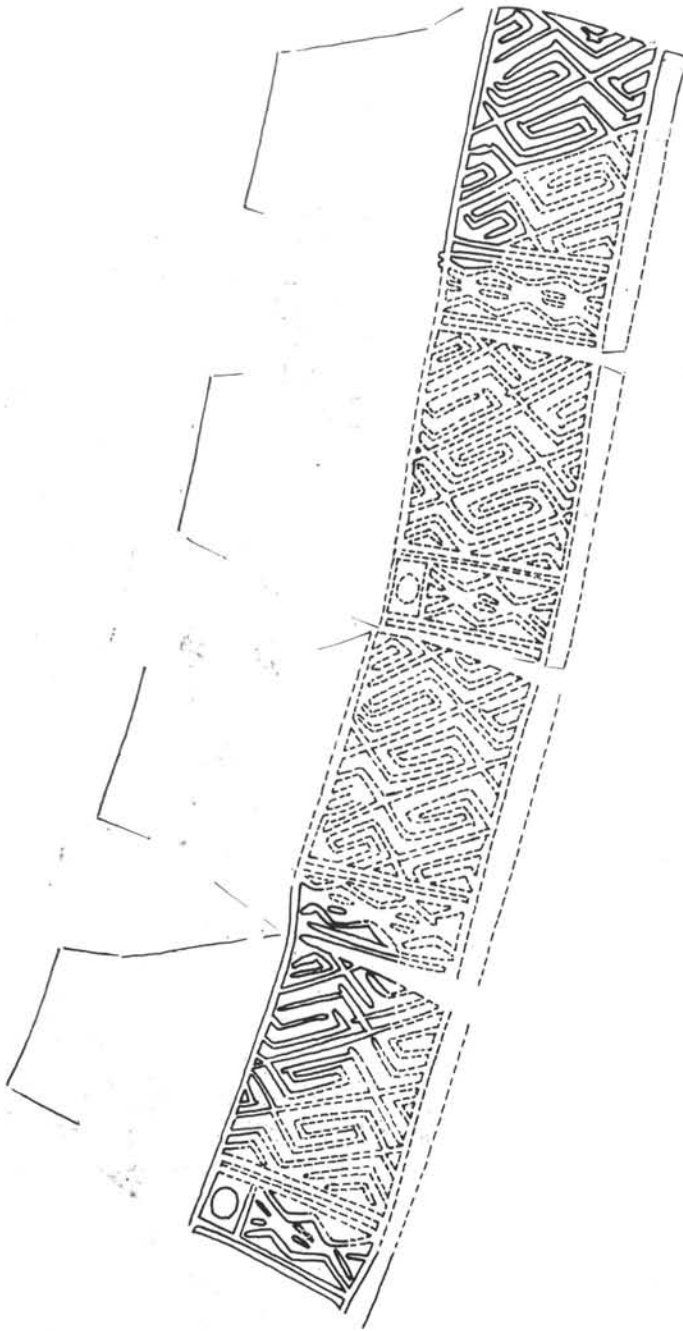
XI. tábla 1—2. Laposfenekű gömbös forma két részletben (közöletlen).

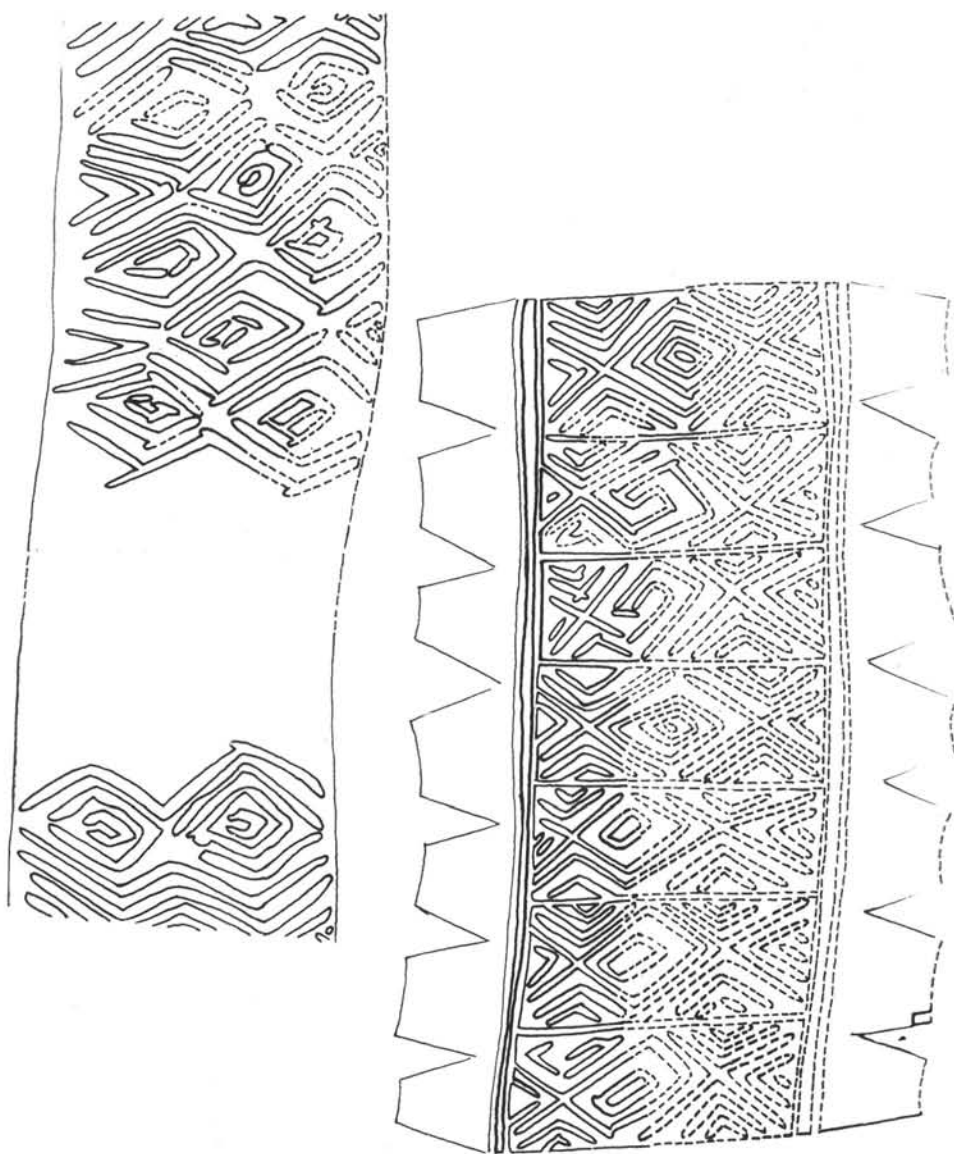
XI. tábla 3. D. 6. XXIX. 9—97. I.

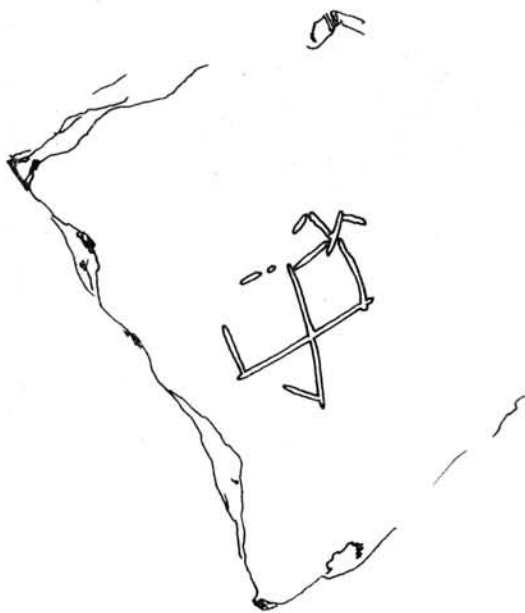
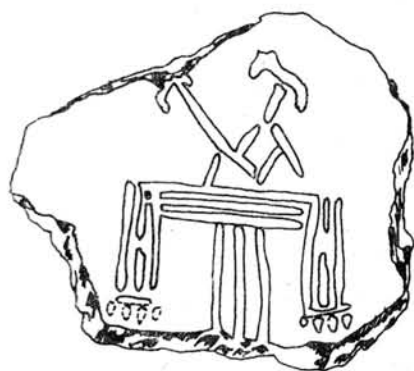
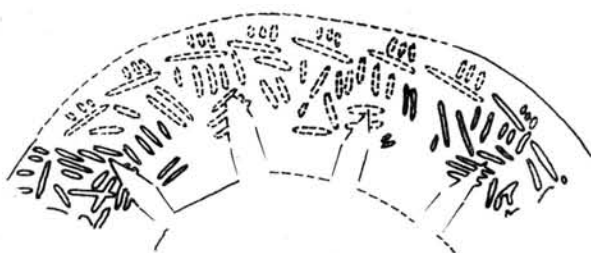
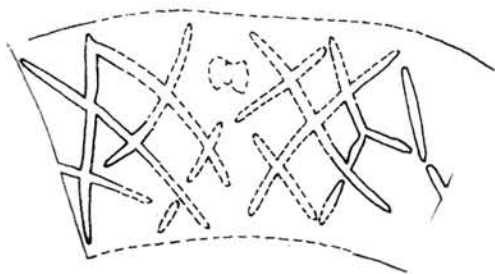
XII. tábla 1. Összeillő töredék alapján kiegészítve (közöletlen).
2. AÉ. 76. IX. 78. Töredékből kiegészítve.

XII. tábla 3. D. 6. XXIX. 2—96. 1.

XIII. tábla 1. Hengeralakú átfűrt nehezék, kiegészítve (közöletlen). 2. U. az, de ép példány.

XIII. tábla 3. Közöletlen töredék. — 4. D. 9—10. VIII. 3. —39. 1. 5. Coitus ábrázolás.
D. 6. XXXVI. 2. — 103. 1. — Emberábrázolás D. 6. XXXVI. 7. — 103. 1.

A művészi munka katalógusához zárszóként még csak ennyit:

Az öt ásatás anyaga a fentebb említett közleményekben került a szakértők nyilvánossága elé.

Az ábrák eredeti fényképének megjelenési helyét csak ott nem jelzem, ahol a rajz nem közölt vagy időközben elveszett, tehát nem azonosítható edény kiterített mintáját mutatja.

A D (Dolgozatok), FA (Fol. Arch.) AÉ (Archaeológiai Értesítő) jelzete után csak a kötet számát közlöm, egyszerűség kedvéért nem római számmal. A táblákon kénytelen vagyok az eredeti római számot használni. Az utolsó szám azt a lapszámot jelenti, amelyiken a tárgy leírása, esetleg csak említése található, mindenkor a magyar szövegben.

Kiegészítésül közlöm az elveszett rajzok jegyzékét:

D. 6. XX. 15; XIX. 3.; XXX. 2, 4; XXXI. 1, 2; XXXIII. 1—3; XXXVII. 10; D. 9—10 VIII. 6. FA. VI. 5. 8. és 5. kép, VII. 10. 11, 12, 17; VIII. 21; IX. 4, 5; AÉ. 76. III. 5, 6; IV. 2; VIII. 1, 2, AÉ, 78. XVII. 7.

ZUR VERZIERUNGSKUNST DER THEISS-KULTUR

von

János Banner

Ich habe auf den Seiten 315—323 des Jahrgangs 1968 dieser Zeitschrift aus dem Nachlass der Künstlerin Ilona Boros 259 Zeichnungen der einfachen und zusammengesetzten Elemente und den entrollten Plan zweier eigenartigen Gefässe, sowie die auf ausgebreitete Mäntel übertragenen eingeritzten Zeichnungen derselben veröffentlicht, die wir am Anfang der vierziger Jahre mit gemeinsamer Arbeit aus dem Material der bei Hódmezővásárhely befindlichen und zur Theiss-Kultur gehörenden Siedlungen von Kökénydomb und Kiss-Gehöft ausgewählt haben.

In der Siedlung von Kökénydomb waren während fünf Ausgrabungen 178 unversehrte oder herstellbare Gefässe zutage gekommen. Von diesen waren 44 mit den charakteristischen und recht mannigfaltigen Mustern der betreffenden Kultur verziert. Von jedem einzigen wurde je eine planimetrische Zeichnung verfertigt. Dazu mag man noch — ausser den am Ende der ungarischen Publikation aufgezählten und auf 17 Tafeln abgebildeten 394 Bruchstücken — mehrere hundert unveröffentlichte, aber inventarisierte Fundstücke hinzufügen. In dem zur derselben Kultur gehörenden Meierhofe Kiss von Kopáncs waren 49 unversehrte oder herstellbare Gefässe zum Vorschein gekommen. Unter diesen wiesen 8 Stücke Verzierungen auf. Da befanden sich gleichfalls manche inventarisierte verzierte Fragmente, jedoch nur eine Tafel wurde veröffentlicht.

Das publizierte Material und die durch Zeichnungen mitgeteilten Gefässformen sind in folgenden Bänden den Interessierten zugänglich: *Dolg.* 6 (1930) 49—106; ebenda 9 (1933—34) 1—10 30—36; *Fol. Arch.* 5 (1945) 8—17; *Arch. Ért.* 76 (1949) 9—23; ebenda 78 (1951) 27—34; *Germania* 37 (1959) 14—35; Szeged Városi Múzeum Kiadványai 1943. II. 1. 3—8.

Zum Abschluss dieses Aufsatzes bringen wir auf den Bildtafeln 1—13. die Abbildung der gegenwärtig in der Belegsammlung des Tornyai-János-Museums aufgehobenen originalen Zeichnungen, mit dem Hinweis, dass aus dem ursprünglichen Bestande 24 Exemplare restlos zugrundegegangen sind.

Am Ende des ungarischen Textes werden die literarischen Bezüge der veröffentlichten Funde in der Folge der Tafeln, aber ohne Ziffern bekanntgegeben. Wo solche Andeutungen nicht zu finden sind, dort handelt es sich um Stücke, die entweder in der Fachliteratur nicht erwähnt, oder unveröffentlicht geblieben sind.

(Abkürzungen: AÉ = Archaeológiai Értesítő

D = Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Intézetéből

FA = Folia Archaeologica)